

FINANCIAL AND ACCOUNTING PROBLEMS OF REGIONAL ECONOMY

ФИНАНСОВИ И СЧЕТОВОДНИ ПРОБЛЕМИ НА РЕГИОНАЛНАТА ИКОНОМИКА

Transition to a circular economy: Incentives for financial institutions and good practices from the Netherlands, France and Denmark

Преходът към кръгова икономика: стимулите за финансовите институции и добрите практики от Холандия, Франция и Дания

Въведение

През последните години Европейският съюз прие редица политически решения, насочени към постепенното преминаване от настоящия линеен към кръгов икономически модел. През м. януари 2018 година ЕС взе решения, в които се дефинират конкретни стъпки, които трябва да се предприемат от отделните икономически субекти, за да започне осъществяването на този преход на паневропейско равнище. Някои страни в ЕС имат по-дълга и по-богата практика в прилагането на такива политики. Такива са например, освен безспорният лидер – Германия, и някои други държави – Франция, Холандия и Дания. С оглед на предстоящата работа на всички равнища на икономиката в посока към кръгов икономически модел техният опит предоставя ценна информация за останалите държави.

В научната литература е обоснована необходимостта от държавно регулиране в областта на опазването на околната среда. Тя е обусловена и от това, „че да се реши даденият проблем само за сметка на чисто пазарни механизми е невъзможно“. Пазарната система е доказала своята ефективност при използването и разпределението на ресурси, имащи парична оценка, и не работи при използването на ресурси със занижена цена или безплатно, към които се отнасят и природните ресурси¹. Без активната роля на държавата е невъзможно да се осигури действително устойчиво развитие². То, както посочва Горчева, се основава върху баланса на интересите между бизнеса, природната среда и обществото³.

Друг важен момент е свързан с активизирането на ролята на финансовите институции в процеса. Без тяхното участие преходът е на практика невъзможен. Те трябва да идентифицират причините, поради които имат интерес (освен регулаторният натиск, който ще се засилва през следващите години), да отчитат

¹ Стоичкова, Огн. (2012). Държавно регулиране на икономиката. Изд. „Аси Принт“, София, стр. 126.

² Банкова, И. Възможности за опазване на околната среда и постигане на устойчиво развитие на общините чрез прилагане на мерки за енергийна ефективност. Европейски практики и национални рефлексии в планирането. Международна юбилейна научно-практическа конференция на СА „Д. А. Ценов“ – Свищов, 2015.

³ Вж. Предпоставки за устойчивост на туристическия бизнес в България, с. 59.

влиятието на екологичните проблеми и климатичните промени върху дейността си. Едва тогава ще имат реален стимул да бъдат проактивни и така да подпомагат осъществяването на прехода към кръгов модел.

Финансовите институции и преходът към кръгова икономика

Преходът към кръгов икономически модел се превърна в императив на съвременното икономическо развитие в резултат на силно негативните последици, които човечеството понася в резултат на замърсяването на околната среда и на антропогенните климатични промени.

Финансовите институции, и особено банките като субекти, които доминират кредитния пазар в ЕС, трябва да обръщат внимание на климатичните и екологичните проблеми като част от средата, в която оперират, ако искат да отговорят на променящите се нужди на потребителите и да печелят от тях. Същото се отнася и за дружествата за управление на активи, тъй като фондовите борси също представляват важен механизъм за привличане на средства от фирмите⁴.

По-конкретно това се налага поради следните главни причини:

1. Промените, които настъпват в околната среда, водят до изменение на нуждите и предпочитанията на потребителите. За да се развият финансовите институции трябва да могат да отговорят на тях, като предлагат адекватни на търсенето продукти и услуги.

2. Появата и разрастването на екологичното законодателство, което поставя все по-високи изисквания към клиентите на финансовите институции. Макар то да не засяга директно финансовите институции, косвеното му значение за тях е голямо, тъй като то определя редица рамки за функциониране на фирмите. При неспазването им, съответният тип дейност трябва да бъде глобена или прекратена. Това вече има пряко значение за партниращите финансови институции, тъй като носи потенциал за нарушаване на платежоспособността на клиента, а оттам – и за нарастване на кредитния риск за банката, която го финансира, или разходи за застрахователна компания, която му партнира.

3. Адекватно управление на кредитния риск, чиято оценка следва да включва оценка на екологичния риск на клиентите.

4. Намаляване на репутационния риск. Никоя финансова институция не би желала името ѝ да бъде замесено в скандална ситуация на кредитиране на силно замърсяваща индустрия/компания и пр.

5. Подобряване на имиджа на финансовите институции и чисто етични подбуди.

Застрахователните дружества осигуряват активното управление на различните видове рискове⁵, пред които са изправени организациите. Тяхната роля е свързана с предвиждането на опасностите от възникване на негативни събития и претърпяването на щети от икономическите субекти⁶. Промените в околната среда и въздействието им върху обичайния начин на извършване на икономическите дейности трябва да бъдат отчитани от застрахователните компании, за да бъдат обхванати рисковете, произтичащи от тях. Същевременно

⁴ Kitanov, Y. Portfolio Investment Risks: Typology and Mitigation. Economy and Business. Journal of International Scientific Publications, ISSN 1314-7242, Volume 10, 2016, pp. 332-338.

⁵ Вж. Вазов Р. „Концептуална рамка и съдържание на риск мениджмънта при паричните потоци“ Академично издателство „Ценов“, 2010 г., ISBN 987-954-23-0499-9.

⁶ Вж. Вазов Р. „Относно паричната същност на застраховането“, университетско издателство „Стопанство“, 2005 г., ISBN 954-494-635-7.

застрахователните компании се явяват и големи инвеститори, управлявайки средствата, привлечени от застрахователните премии. Техните инвестиционни избори също следва да отразяват тенденциите на капиталовите пазари, където през последните десет години се наблюдава засилен интерес към ценните книжа на фирмите, показващи по един или друг начин грижа за околната среда. Инвестирането на капитала се прави с цел неговото последващо увеличение, като „прирастът на капитала, получен в резултат от инвестиране, би трябвало да е достатъчен, за да компенсира инвеститора за отказа от наличните средства“⁷. Именно високите равнища на прираст на капитала, които се отчитат през последните години при инвестирането в устойчиви и отговорни компании, обуславя и интереса на редица, на този етап предимно институционални, инвеститори.

Друга, не по-маловажна причина за това финансовите институции да се интересуват от променящата се среда произтича и от измененията в счетоводното законодателство на ЕС, които вече налагат конкретни изисквания за всички големи организации по отношение на нефинансовата им отчетност⁸.

Концепциите „от люлка до люлка“ и „индустриална екология“ и опит с приложението им на практика

Кръговата икономика всъщност се родее в терминологично отношение с редица концепции и подходи, които придобиват популярност през последните 50 години. В нейната сърцевина стои идеята, че след края на използването им богатата не трябва да се изхвърлят, а да се използват за създаването на нови стоки. По този начин използването на природните ресурси ще бъде много по-ефективно и това ще донесе редица други ползи на обществото.

Основен подход, който има отношение към концепцията за кръгова икономика, е т. нар. от люлка до люлка. Негови създатели са Майкъл Браунгарт и Уилям Макдона. През 2002 г. Браунгарт и Макдона издават книга, озаглавена „От люлка до люлка – да променим начина, по който произвеждаме“, която се посреща с огромен интерес по света, преведена е и на български език⁹. По своята същност идеите им се доближават до тези на Жанин Бенюи и подходът, който те предлагат за организацията на икономиката и обществото, е да се следва един вид биомимикрия. Същността на „от люлка до люлка“ се състои в идеята икономиката да функционира по такъв начин, че практически да няма отпадъци. Според Браунгарт и Макдона това е единственият ефективен начин на съществуване на икономиката и обществото. Всички съставки, от които са изградени отделните продукти, се разделят на два вида, както ги наричат, нутриенти – органични и технически. Органичните нутриенти се разграждат по естествен път в природата, а техническите могат да се използват до безкрайност, като излизат от състава на един продукт и влизат в състава на друг. Браунгарт и Макдона поддържат тезата, че настоящият начин на производство трябва да бъде изоставен и отделните икономически единици трябва да пренастроят дейността си към създаване на нула отпадъци. Единствено този начин на функциониране може да бъде дългосрочно ефективен и перспективен за човечеството.

⁷ Китанов, Я. Основи на инвестиционния мениджмънт, Издателство на ВУЗФ, ISBN 978-954-8590-37-2, 2016 г., стр. 4.

⁸ Kitanov, Y. Non-financial Declaration. Theoretical Aspects. Economy & Business ISSN 1314-7242, Volume 12, 2018, pp. 153-164, p. 153

⁹ Вж. Браунгарт, М., Макдона. У. „От люлка до люлка - да променим начина, по който произвеждаме“, изд. „Книжен тигър“, 2009 г.

Следващата теория, която има отношение към идеята за кръговата икономика, е концепцията за индустриалната екология, като този термин до голяма степен се припокрива с един друг - „индустриална симбиоза“. Терминът „индустриална екология“ добива популярност особено след публикуването през 1989 г. на статия на Робърт Фрош и Николас Галопулос в *Scientific American* под заглавие „Стратегии за производство“. В тази своя статия авторите представят идеята си, че отпадъците от едно производство могат да се използват като суровина за друго, така както е в природата¹⁰.

Идеята за индустриална екология е сама по себе си сложна и интердисциплинарна. Реализирането на трансформация на производствата в различните икономически сектори по начина, по който Фрош и Галопулос предлагат, изисква холистичен подход, т.е. разглеждането на всеки един отделен обект като част от цялото и съобразяването на целите, които са поставени пред обекта, с евентуалните последици върху икономическата и обществената система в глобален план. Подобен подход предполага изграждането на знания от различни области на науката у икономическите субекти, за да могат те постепенно да изградят необходимия цялостен поглед, който да им дава възможност да действат според концепцията за индустриалната екология.

Предложеният от Фрош и Галопулос модел е подложен на критика от редица автори, може би най-известните от които са Майкъл Хюсмън и Джойс Хюсмън. Те издават книга, озаглавена „Технофикс – защо технологиите няма да спасят нито нас, нито околната среда“, в която разсъждават върху трудността да се прогнозира бъдещото развитие на технологиите и тяхното въздействие върху икономиката, околната среда и обществото. В редица случаи, според авторите, ще се наблюдават и отрицателни последици от развитието на технологиите, които практически не могат да бъдат прогнозирани, и които естествено ще доведат до нежелани последици, трудно вписващи се в идеята за индустриалната екология¹¹.

Интерес представлява фактът, че освен един вид концепция и философия, „от люлка до люлка“ представлява и екоетикет, който отначало се дава от консултантската общност MBDC (McDonough Braungart Design Chemistry) и специално създадената за целта сертификационна система. Тази система е частна до 2012 г., когато е прехвърлена към организация с нестопанска цел с името „Институт за продуктови иновации от люлка до люлка“. Предлагат се няколко равнища на сертифициране по тази система – основно (базово), сребърно, златно и платинено в зависимост от степента на готовност на предприятието, което кандидатства за сертификата. Кандидатстващите биват оценявани по пет критерия. Първият се отнася за вида на материалите, използвани за изготвянето на продукта, като се анализира какво е отражението им върху здравето на хората и върху околната среда. Вторият критерий засяга въпроса доколко вложените материали подлежат на рециклиране и евентуално на повторно използване. Следващият критерий се отнася за вида източници на енергия, използвана за производството на продукта. Така например, за получаването на платинен сертификат кандидатстващото предприятие трябва да докаже, че минимум 50% от използваната енергия произхожда от възобновяеми източници. Четвъртият критерий оценява въздействието на

10 Frosch, Robert A. and Nicholas E. Gallopoulos. 1989. *Strategies for Manufacturing*. Scientific American, 1989.

11 Huesemann, Michael H., and Joyce A. Huesemann (2011). *Technofix: Why Technology Won't Save Us or the Environment*, New Society Publishers, Gabriola Island, British Columbia, Canada, ISBN 0865717044, 464 pp.

производството на продукта и на самия продукт върху чистотата на водите и почвите. Петият критерий, който трябва да се покрие само от кандидатстващите за платинен сертификат, засяга социалната отговорност на фирмата-производител. В периода между 2005 и 2013 г. в САЩ, Германия и Холандия около петдесет предприятия получават сертификати за около 300 продукта.

Приложение на концепцията „от люлка до люлка“ в Холандия

Практическото прилагане на концепцията “от люлка до люлка” се радва на голяма популярност в Холандия. Държавата играе много важна роля за популяризирането на тази основна за кръговата икономика концепция. Министерството на околната среда е основно действащо лице за насърчаване на предприятията за обмяна на опит за осъществяването на тази идея. През 2009 г. е създаден специален клуб на предприятията за споделяне на опит за добри практики в тази област. В това отношение политиката на Холандия се приближава към тази на Япония, където именно държавата играе водещата роля в процеса на прехода от линейна към кръгова икономика.

Концепцията “от люлка до люлка” става част от Националния план за управление на отпадъците и стимулира определянето на седем пилотни области на приложение. В страната също така намира широко приложение и индустриалната симбиоза под формата на екопаркове. Шестдесет процента от екопарковете в Европа се намират в Холандия. Важно направление в холандската политика, насочена към кръговата икономика, представлява дейността по отношение на третирането на отпадъците. Стимул в този случай е високата гъстота на населението в Холандия, която - както и в Япония - се оказва важен фактор за търсене на подходящи решения на проблема. Това обяснява и факта, че в Холандия усилията за рециклиране на отпадъци следват традиция от десетилетия. Тези усилия набират допълнителна скорост особено след специално проведената реформа през 2002 г., насочена към централизирането на дейностите по третирането на отпадъците. Така например към настоящия момент 80% от отпадъците се рециклират (за сравнение с 50% през 1985 г.), освен това 12% биват изгаряни, а 3% – заравяни¹². През 2010 г. в Холандия се създава Национална програма за природните ресурси. Този документ представлява обобщение на съществуващи до момента политики в различни области, насочени към устойчивото управление и използване на природните ресурси. По-конкретно тези политики са разгледани в следните документи:

- Политическа програма: биоразнообразието работи;
- Политически дневен ред: устойчиви хранителни системи;
- Правителствен подход към устойчивото развитие;
- Инициатива за устойчива търговия;
- Устойчиви доставки;
- Устойчива политика за дървесина;
- Политика за биогоривата;
- Проект “Недостиг в свят в преход”;
- Позиция относно международните практики по корпоративна социална отговорност;
- От политика за отпадъците към управление на жизнения цикъл¹³.

¹² Вж. OCDE „Sustainable materials management”; European Environment Agency – Country assessments – Netherlands; Eionet - European Topic Centre on Sustainable Consumption and Production – Country Factsheets.

¹³ Вж. Survey of resource efficiency policies and approaches. European Environmental Agency. 2011. Достъпен на: <http://www.eea.europa.eu/themes/economy/resource-efficiency/resource-efficiency-policies-country-profiles>, изтеглен на 6.05.2016 г., стр. 8.

Интересното в случая е, че в тази национална програма на Холандия се предлага държавата да поеме отговорност за вредните последици върху екосистемите по целия свят в резултат на това, че нейната икономика по един или друг начин използва различни видове природни ресурси. Основа на тази философия е фактът, че макар да е малка по територия и население, Холандия има силно развита търговия и риболовна промишленост и по линия на тези основни за икономиката ѝ дейности тя влияе върху състоянието на различни ресурси по целия свят. Това влияние в много от случаите се осъществява косвено, тъй като ролята на Холандия е само на участник във веригата на доставки или като реекспортираща страна. Поради тази особеност обаче, дейностите, към които тя има отношение, трябва да се търсят и в двете посоки, т.е. и в процеса на добив на суровини, и в процеса на пласиране на крайните продукти. В първия случай Холандия оказва въздействие върху икономиките и състоянието на екосистемите на развиващите се страни, във втория – основно на страни от ЕС, за които е предназначен износът. Или казано по друг начин, жизненият цикъл на продуктите, които са обект на търговия от страна на Холандия, започва географски в развиващите се страни и завършва някъде другаде по света, основно в ЕС. Проучване, изготвено от CE Delf, независима консултантска компания, занимаваща се с анализ на различни аспекти на проявленията на екологичните феномени, показва кои са материалите и суровините, използвани в холандската икономика, които имат най-значимо екологично въздействие¹⁴:

- масла от различни семена, соя;
- месо и млечни продукти;
- какао, включително шоколадови продукти;
- риба;
- дървесина и хартия;
- памук;
- транспортни услуги;
- стомана, мед, алуминий, цинк;
- електрически проводници;
- зърнени храни;
- бетон;
- картофи.

Холандското правителство прави прогнози за развитието на страната и въз основа на тях са определени конкретни цели, които имат отношение към кръговата икономика. Така например очакванията са, че към 2050 г. ще трябва да се търсят начини да се осигури храна и подслон за 9 млрд. души на територията на страната. Общата цел, която правителството си поставя, е екологичният отпечатък от производството на необходимите за целта стоки да бъде сведен до минимум. Заедно с партньори от частния сектор то работи за постигането на 100% устойчиви доставки за публичния сектор, за осигуряването на 100% какао от устойчиви източници към 2025 г. и др.¹⁵.

Прави впечатление, че в Холандия секторните политики за осъществяване на кръговата икономика са много добре разработени, но това, което липсва, за разлика от практиката в Япония и Китай например, е цялостна интеграция

¹⁴ Survey of resource efficiency policies and approaches. European Environmental Agency. 2011. Достъпен на: <http://www.eea.europa.eu/themes/economy/resource-efficiency/resource-efficiency-policies-country-profiles>, изтеглен на 6.09.2018 г., стр. 8.

¹⁵ Пак там, стр. 9.

помежду им. Освен това, Холандия се отличава с изключителна активност на микроравнище за повишаване на ефективността на използването на различните ресурси, за намаляване на екологичния отпечатък на отделните видове стопански дейности, за заостряне на общественото внимание към тези проблеми. Би могло да се каже, че ако в Япония и Китай, а до голяма степен и в Германия, политиката на преход към кръгова икономика се формира отгоре надолу – от правителството към отделните икономически субекти, в Холандия този процес като че ли върви в обратна посока. Обясненията на този феномен могат да бъдат от най-различно естество, вероятно немалка роля за него изиграва и холандската народопсихология - страна, чийто народ исторически е проявявал изключителна борбеност и иновативност, за да осигури своето оцеляване.

Кръговата икономика във Франция

За разлика от разгледаните до момента държави, във Франция идеята за кръговата икономика добива широка популярност сравнително по-късно, може да се каже от 2007 г. насам. През 2007 г. е първата среща на движението Греней, основано по инициатива на френския президент по това време Никола Саркози. Движението представлява отворен форум за обсъждане на проблемите на околната среда и устойчивото развитие, в който участват политици, общественици и други представители на гражданското общество. Паралелно с обществените дебати, Агенцията по околна среда и управление на енергията във Франция изготвя анализ, според който проявленията на кръговата икономика трябва да се търсят на три равнища:

- управление на отпадъците;
- по линия на съвкупното предлагане;
- потреблението от икономическите субекти¹⁶.

За постигането на успех в тези три направления важно значение има ролята на отделните региони на страната, и по-специално активната политика на местно равнище.

Реализирането на кръговата икономика се основава на редица дейности по места, като например децентрализирането на производството и достъпа до електричество чрез използването на т. нар. интелигентни мрежи (smart grids), които по подобие на интернет мрежата в комуникационното пространство ще доставят енергия до всяка точка. В този смисъл, особено за големи по територия държави като Франция, регионализацията на действията в посока кръгова икономика е от основно значение.

Във Франция процесът на изследване, анализиране и официализиране на информацията за разнообразните аспекти на кръговата икономика, ползите от нея и конкретните начини за постигането ѝ на различните равнища в икономиката, е институционализиран. От една страна, държавната Агенция по околна среда и управление на енергията извършва подобни дейности, а от друга е създаденият специално за целта Институт за кръгова икономика – неправителствена организация, основана от френския депутат Франсоа-Мишел Ламбер и експерта по устойчиво развитие Грегори Жаварина през 2013 г. Освен това към момента (2018 г.) в три висши училища във Франция се предлага обучение по специалности в образователно-квалификационната степен “магистър”, свързани с кръговата икономика.

¹⁶ Вж. Agence de l'environnement et de la maîtrise de l'énergie (ADEME), <http://www.ademe.fr/expertises/economie-circulaire>.

Индустриалната екология или симбиоза на практика в Дания

Дания, подобно на Германия и Франция, е сред най-активните страни от ЕС в усилията за трансформацията на настоящия линеен икономически модел в кръгов. Това се вижда от редица политики на датските правителства, които целят системно подпомагане на усилията в тази посока на всички равнища в обществото.

Христоматиен е примерът на датския град Калундборг, където прилагането на принципите на кръговата икономика започва много години преди самата поява на този термин и въвеждането му в употреба в икономическата научна литература. През 1961 г. започва проект за използването на вода от езерото Тисо за целите на нова петролна рафинерия, така че да не се изчерпват ограничените количества подпочвени води в областта. Общината на града се заема с организирането на строежа на тръбопровода. Рафинерията финансира начинанието. На основата на така създаденото партньорство във времето се изграждат редица други взаимодействия, които към момента са довели до това, че отпадъчните продукти от дейността на електрическата централа в града се използват като суровини за други производства.

Изследвания на икономическите ефекти от изградената в Калундборг индустриална симбиоза недвусмислено показват, че финансовите и екологичните ефекти от нея са значими¹⁷.

Изводи

Водещите в икономическото развитие държави в света вече са признали необходимостта от активна политика в тази посока. В ЕС определено се открояват политиките на Холандия, Франция, Дания. Тези страни създават и прилагат държавни политики и добри практики, които да бъдат пример за останалите държави в съюза, а защо не и за останалия свят.

Въпреки заявеното желание за промяна на икономическия модел, на този етап все още усилията на отделните страни, дори в рамките на ЕС, остават фрагментирани. Действително са приети пакет от решения за прилагане на мерки в различни области, но за да се осъществи промяната, е необходимо всички държави да следват обща управленска философия. Това се налага поради факта, че съвременният глобализиран свят е отворен и държавите потребяват множество блага, които не са произведени на тяхна територия, следователно е много трудно самостоятелно да провеждат ефективна политика, насочена към кръгова икономика. Политиките на Холандия са показателни в това отношение – те се стремят да отчитат влиянието на вноса и износа, когато формират решенията си за действия в различни аспекти на кръговата икономика. Тази практика обаче трябва да се пренесе във всички страни, за да се осигури ефективност на усилията.

¹⁷ Jacobsen, Noel Brings. Industrial Symbiosis in Kalundborg, Denmark: A Quantitative Assessment of Economic and Environmental Aspects. *Journal of Industrial Ecology*, Volume 10, Issue 1-2, pages 239–255, January 2006, достъпна за сваляне на: <http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1162/108819806775545411/abstract/>

Библиография

1. Банкова, И. Възможности за опазване на околната среда и постигане на устойчиво развитие на общините чрез прилагане на мерки за енергийна ефективност. Европейски практики и национални рефлексии в планирането. Международна юбилейна научно-практическа конференция на СА „Д. А. Ценов” – Свищов, 2015.
2. Браунгарт, М., Макдона. У. “От люлка до люлка - да променим начина, по който произвеждаме”, изд. “Книжен тигър”, 2009 г., ISBN 9544290054.
3. Вазов Р. „Концептуална рамка и съдържание на риск мениджмънта при паричните потоци“ Академично издателство „Ценов“, 2010 г., ISBN 987-954-23-0499-9.
4. Вазов Р. „Относно паричната същност на застраховането“, университетско издателство „Стопанство“, 2005 г., ISBN 954-494-635-7.
5. Горчева, Т. Предпоставки за устойчивост на туристическия бизнес в България. Колективна монография „Устойчиво развитие и конкурентоспособност на регионите“, Академично издателство „Талант“, ВУАРР, Пловдив, 2018 г.
6. Китанов, Я. Основи на инвестиционния мениджмънт, Издателство на ВУЗФ, ISBN 978-954-8590-37-2, 2016 г.
7. Стоичкова, Огн. (2012) Държавно регулиране на икономиката. Изд. „Аси Принт“, София, стр. 126.
8. Agence de l’environnement et de la maîtrise de l’énergie (ADEME), <http://www.ademe.fr/expertises/economie-circulaire>.
9. Frosch, Robert A. and Nicholas E. Gallopoulos. 1989. Strategies for Manufacturing. Scientific American, 1989.
10. Huesemann, Michael H., and Joyce A. Huesemann (2011). Technofix: Why Technology Won't Save Us or the Environment, New Society Publishers, Gabriola Island, British Columbia, Canada, ISBN 0865717044.
11. Jacobsen, Noel Brings. Industrial Symbiosis in Kalundborg, Denmark: A Quantitative Assessment of Economic and Environmental Aspects. Journal of Industrial Ecology, Volume 10, Issue 1-2, pages 239–255, January 2006, достъпна за сваляне на: <http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1162/108819806775545411/abstract/>.
12. Journal of International Scientific Publications, ISSN 1314-7242, Volume 10, 2016, pp. 332-338.
13. Kitanov, Y. Non-financial Declaration. Theoretical Aspects. Economy & Business ISSN 1314-7242, Volume 12, 2018, pp. 153-164, p. 153.
14. Kitanov, Y. Portfolio Investment Risks: Typology and Mitigation. Economy and Business.
15. OCDE “Sustainable materials management”; European Environment Agency – Country assessments – Netherlands; Eionet - European Topic Centre on Sustainable Consumption and Production – Country Factsheets.
16. Survey of resource efficiency policies and approaches. European Environmental Agency. 2011. Достъпен на: <http://www.eea.europa.eu/themes/economy/resource-efficiency/resource-efficiency-policies-country-profiles>, изтеглен на 6.05.2016 г.